

LIETUVIŠKOS KNYGOS BRUOŽAI: 1795—1864 M. TEMATIKOS KLAUSIMAI

VLADAS ZUKAS

1795 m. prijungus Lietuvą prie Rusijos, lietuvių kultūra vystėsi naujomis socialinėmis ir politinėmis sąlygomis. XIX a. pirmoje pusėje, ypač nuo 3-ojo dešimtmečio, intensyviau ėmė vystytis kapitalistiniai gamybiniai santykiai. Feodalizmo sistemos krizė ir naujų kapitalistinių santykių formavimasis sudarė bazę lietuvių nacijai formuotis. Su šiuo procesu susijęs lietuvių nacionalinės savimonės stiprėjimas, nacionalinės kultūros savitumo ir jos vystymo problema. Su šiuo procesu buvo susijusi gausėjančios lietuviškos inteligentijos kultūrinė šviečiamoji veikla, jos visuomeniniai ir intelektualiniai interesai. Plačiau pradėta vartoti lietuvių kalba visuomeniniame gyvenime ir privačiuose reikaluose (mokyklose, kulto įstai-gose, asmeninėje korespondencijoje), daugiau išleidžiama leidinių lietuvių kalba. Iš esmės jte buvo skiriami lietuviams valstiečiams. Išleidžiamų knygų ypač pagausėjo paskutiniame dešimtmetyje prieš baudžiavos panaikinimą. Tas procesas — knygų gausėjimas — be esminių pakitimų tęsėsi iki 1863 m. sukilimo ir po jo sekusio spaudos uždraudimo 1864 m. Spausdintos knygos, o ypač spaudos neišvydusiuose darbuose, pastebima nacionalinės savimonės reiškinių, rūpinimosi lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos, valstiečių švietimo klausimais.

Kitomis ekonominėmis-socialinėmis ir politinėmis sąlygomis gyveno Rytų Prūsijos lietuviai, tačiau ir čia XIX a.

pirmoje pusėje didėjo lietuviškų knygų skaičius, pasirodė kalendorių, periodinių leidinių. Nacionalinių aspiracijų atžvilgiu Rytų Prūsijos leidiniai buvo labiau indiferentiški.

Nuo 1795 iki 1864 m. Rusijoje (Lietuvoje, Latvijoje, Peterburge) ir Rytų Prūsijoje pasirodė 1043 lietuviškos knygos ir kiti vienkartiniai leidiniai (ašišaukimai, informaciniai lapeliai ir kt.). Daugiausia jų buvo išleista Vilniuje. Iš to laikotarpio žinoma daugiau kaip 200 neišspausdintų vertingų rankraščių. Tuo laikotarpiu, ypač pradedant 3-uoju XIX a. dešimtmečiu, pastebimai keitėsi knygų tematika — padidėjo pasaulietinio turinio leidinių, nemaža vertingų darbų liko rankraštyje. XVIII a. pab.—XIX a. pirmosios pusės (iki 1864 m.) lietuvių spaudos tematika yra mažai tyrinėta. Nė viena praeities lietuviškų knygų bibliografijos rodyklė (S. Baltaramaičio, V. Biržiškos) neatskleidė XIX a. spaudos tematikos. Toji būklė beveik nepakitusi liko iki šiol. Lietuvos TSR knygų rūmų išleistas feodalizmo epochos spaudos bibliografijos veikalas „Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba“¹ pateikė duomenis autorių bei antraščių abėcėlės tvarka. Prie veikalo pridėtas turtingas pagalbinis aparatas, tačiau jame nėra teminės pagalbinės rodyklės, kuri nors bendrais bruožais atskleistų knygų turinį bei jų pobūdį. Tiesa, tame veikale yra išspausdintas straipsnis „Lietuviškos knygos raidos bruožai (1547—

¹ Lietuvos TSR bibliografija: Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547—1861. — V.: Mintis, 1969. — 760 p. iliustr.

1861)“, kur trumpai apibūdinta feodalizmo epochos knygų tematika, tačiau ji neapėmė visų 1795—1861 m. leidinių. Tematikos problema yra svarbi lietuvių knygų istorijai, tos epochos Lietuvos

kultūros, švietimo ir visuomeninės minties raidai tirti. Nuo knygų tematikos daug priklauso jų kultūrinė šviečiamoji reikšmė, idėjinis bei moralinis poveikis skaitytojams.

Valstiečių švietimas ir knygų tematika

Valstiečiams skirtų knygų, ypač lietuviškųjų, leidimas buvo sudėtinga socialinė, ekonominė ir kultūrinė problema. Knygų leidimui buvo skatinančių ir trukdančių veiksnių, dėl leidinių tematikos vyko polemika, buvo skelbiamos skirtingos pažiūros ir nuomonės. Dėl valstiečių švietimo ir jų vaikų mokyimo krypties bei tikslų, dėl leidžiamų knygų tematikos pasireiškė dvi koncepcijos: konservatyvioji, siūlanti apsiriboti elementariu valstiečių mokymu, ir liberalioji, turėjusi platesnę valstiečių švietimo programą. Aišku, tarp tų dviejų grupių griežtas ribas nubrėžti sunku, nes neretai tie patys asmenys pareiškėdavo vienokių ar kitokių minčių, arba jų asmeninė literatūrinė veikla nesutapdavo su jų pareiškimais valstiečių švietimo klausimu. Pirmajai grupei atstovavo dvarininkų klasės atstovai, kai kurie klerikaliniai kultūros ir spaudos darbuotojai, antrajai — liberalesnių pažiūrų lietuviškoji inteligentija.

Kapitalistinių gamybos santykių vystymasis žemės ūkyje, bendranacionalinės rinkos formavimasis, plečiami prekybiniai ryšiai vertė rūpintis valstiečių švietimu. Reikėjo labiau išprususių tarnautojų dvarams, prasilavinusių valstiečių, sugebančių prisitaikyti prie naujų ekonominių sąlygų. Tai suprato nuovokesni Lietuvos dvarininkų klasės atstovai, skatinę valstiečių švietimą. An-tai M. Balinskis laiške Peterburge leis-

tam laikraščiu „Slowo“ rašė, kad apsišvietęs valstietis sieks geresnio gyvenimo, stengsis daugiau uždirbti. Dėl to jis su noru eis uždarbiauti pas turtingesnius valstiečius ir į dvarus. Tuomet, anot laiško autoriaus, pakaks darbininkų ir javams pjauti, ir kitiems darbam dvaruose². Į valstiečių švietimą dvarininkai žiūrėjo iš savo klasinių pozicijų — jie siūlė diegti minimalų švietimą: išmokyti skaityti, pamokyti religijos, suteikti elementarių žinių iš žemės ūkio. A. Jasčembskis rašė: „Jiems iš tikrųjų nereikalinga nei Miccevičiaus poezija, nei Trentovskio filosofija, nei Grabovskio „Literatūra ir kritika“, bet reikia žinių, kaip gelbėti galvijus nuo maro, kaip išdeginti kalkes, kaip įskiepyti vaismedį, prižiūrėti bites ir pan.“³. Buvo rūpinamasi, kad leidžiamos knygos darytų dvarininkų klasės interesams subordinuotą idėjinį poveikį, skiepytų ištikimybę bažnyčiai ir valstybei. M. Balinskis rašė, kad lietuvių valstiečiai, nemokėdami kitų kalbų ir negaudami knygų gimtąja kalba, gali atsilikti švietimo srityje. Jų švietimas esą turįs ugdyti gerus krikščionis ir ištikimus piliečius⁴. M. Balinskis pažymėjo, kad gabesnius iš jų reikia remti, nes jie galėtų pasireikšti platesniame pasaulyje, perteikdami savo mintis labiau paplitusia kalba⁵. Korespondencijos iš Kauno autorius (M. Dembno) ragino dvarininkus mokyti valstiečius religijos,

² Listy Ziemiańska powiatu Wileńskiego do redaktora czasopisma „Slowo“. — Slowo, 1859, 7 stycznia, Nr. 2.

³ List p. A. Jastrzembkiego do Redaktora Teki. — Teka Wileńska, 1858, Nr. 3, p. 370.

⁴ *Baliński M.* „Przeczytawszy ten list...“ — Teka Wileńska, 1858, Nr. 3, p. 383. — Parašas: Auszlawis.

⁵ Ten pat, p. 384.

duoti moralinio elgesio pavyzdžių, nes ega šviesti liaudį yra bajorų ir mokytojų žmonių istorinė misija⁶.

Baudžiamos panaikinimo išvakarėse ir ypač jų panaikinimas, buvo stengiamasi išlaikyti buvusius baudžiauninkus dvarininkų įtakoje. Tam tikslui buvo siūloma panaudoti knygą. Korespondencijos iš Zarasų apylinkės autorė⁷ skundėsi, kad trūksta pasitikėjimo dvarininkais, valstiečiai tikisi gauti žemės nedirbdami. Tos naujos idėjos esą nustelbia geresnius, tauresnius valstiečių jausmus, ir jie vis dažniau meta darbą, didėja jų palaidumas. Iššeities ji siūlė ieškoti švietime — ragino dvarininkus daugiau dėmesio kreipti į valstiečių mokymą ir tuo būdu stiprinti savo įtaką. Korespondencijos autorė siūlė leisti lietuviškas knygas bei laikraštį.

Įdomus yra Rokiškio dvarininko R. Tyzenhauzo bandymas parūpinti liaudžiai skirtą didaktinio pobūdžio knygą. Pagal J. Chodzko kūrinio „Jonas iš Svisločės“ pavyzdį jis parašė stambią knygą „apie valstiečių pareigas“. Šį savo kūrinį jis buvo numatęs duoti išversti į lietuvių kalbą iš valstiečių kilusiam gydytojui K. Miknevičiui, ją išleisti ir platinti tarp valstiečių⁸. R. Tyzenhauzo sumanymą teigiamai įvertino dvarininkas E. Remeris, tačiau jis pastebėjo, kad knyga yra per daug didaktiška, pamokymai per daug tiesmukiški ir ji skaitytojui nebus mėgstama⁹.

Klasiniais interesais paremtas pažiūras į liaudies švietimą buvo stengiamasi pagrįsti, apeliuojant į lietuvių psichologines ypatybes bei tradicijas. Laikraštyje „Kurjer Wileński“¹⁰ buvo rašo-

ma, kad Lietuvos ir Žemaitijos valstiečių dvasinio gyvenimo pagrindą sudaro religinis pradai, be to, jie yra prisirišę prie gimtosios kalbos. Dėl to, norint turėti įtakos valstiečių dvasiniam gyvenimui, reikia į juos prabilti gimtąja kalba. Tik taip galima įgyti jų pasitikėjimą, palaikyti senuosius patriarchalinius santykius, įskiepyti liaudyje prisirišimą prie savo pony. Straipsnio autoriaus nuomone, reikia remti tokio pobūdžio pastangas, ir jis labai teigiamai atsiliepi apie dvi M. Akelaičio išleistas knygetes „Tėve mūsų“ ir „Kvestorius“, kurios esą visiškai atitinka minėtus reikalavimus.

Panašių pažiūrų apie ribotus valstiečių švietimo ir jų vaikų mokymo tikslus randame ir lietuviškoje spaudoje. Antai 1823 m. į lietuvių kalbą J. Rupeikos išverstoje J. Chodzko knygoje „Jonas iš Svisločės“ buvo siūloma bajorų ir valstiečių vaikus mokyti atskirai, be to, valstiečių vaikų mokymą apriboti elementariais dalykais — išmokyti skaityti, truputį rašyti, religijos ir paklusnumo esamai santvarkai¹¹. Knygos autorius ir, matyti, jos vertėjas buvo tos nuomonės, kad baudžiauninkai neturėtų siekti aukštesnio mokslo, o „wieresnybey neyrektum dalestyti diel jų mokitiese: nešpar didi moksla apleystum gaspadoriste“¹². Vertime yra kai kurių papildymų — tai svarstymai apie knygas valstiečiams. Vertėjas kreipiasi į pasaulietį inteligentą, ragindamas parašyti paparpinei mokyklai knygą („moksłas swietyszkas“). Jis suprato, kad vien mokyklinio vadovėlio nepakanka — valstiečių vaikų mokymui reikia ir kitų

⁶ *Dembno M. Kowno*, 20 stycznia 1859 m. — *Slowo*, 1859, 7 lutego, Nr. 11.

⁷ *Z Nowo-Aleksandrowska*. — *Kurjer Wileński*, 1862, 26 stycznia, Nr. 8. — Parašas: *Obywatelka pow. Nowoaleksandrowskiego*.

⁸ *Römer Edward. Rocznik 1859*. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrėnė biblioteka (toliau trumpinama — MACB), F 138 — 1778. Zr. taip pat *Abramavičius V. Antanas Strazdas naujų aktų faktų šviesoje*. — *Pergalė*, 1949, Nr. 3., p. 89—90.

⁹ Ten pat.

¹⁰ *Przegląd miejscowy*. — *Kurjer Wileński*, 1860, 22 marca, Nr. 24.

¹¹ *Jonas isz Swisloczes*. . . — *Vilniuje*, 1823, p. 122—123.

¹² Ten pat, p. 124.

knygų. „Jono iš Svisločės“ vertėjas rašė: „O kartais gal atsirastum tarp letuvių ir žiemaytciu tokie meylinikay žmonistes, kuri dar kieleta knigielu: wienu diel maldos, antra diel giedoima graziu daynu, trecia diel trumpa pažinima musu žiemes historios [...], idant Letuviu ir žiemaytciu praszcziokielu waykus historios Letuviu ir žiemaytciu trumpiteley pamokitum“¹³.

Klasinių pažiūrų į valstiečių vaikų mokymą laikėsi poetas K. Aleknavičius. „Elementoriuje“ jis pabrėžė knygų reikšmę, išmokant valstiečių vaikus skaityti, tačiau tuo jų mokymą ir apribojo. K. Aleknavičius rašė: „Põnay laydzia Iszkõlon mõkia skaytit, raszit; mės mõkikiu skaytit unt knigu: kas isitwiērie årklo, tegul atgal nesidâyro, sâko Põwilas Apoształas, artõjams årklas ira plunksnu, kniga gârbes Põno Diēwo, mõkslu: duona dunga pâgeal stono, ligiey mõksla ira rēykalingas pagal stõno“¹⁴.

Siai lietuvių kultūros veikėjų grupei yra artimas ir M. Akelaitis. Laiške žurnalo „Tekā Wileńska“ redakcijai M. Akelaitis, pažymėjęs, kad kitos mažos Europos tautos (graikai, danai, portugalai) vysto savo literatūrą, patetiškai sušunka: „Argi mes, lietuviai, išsižadėsime savo kalbos, o po to, savo noru, įvykdysime nacionalinę savizudybę?“¹⁵. Tačiau jo švietimo programa buvo ribota ir nenuosekli. Antai 1858 m. laiške J. Kraševskiui¹⁶ jis rašė norįs šviesti Lietuvos liaudį „krikščionybės dvasia“; kito švietimo, M. Akelaičio nuomone, jai nereikia. Kitame laiške tam pačiam adresatui jis pažymėjo, kad lietuvių

liaudies religingumas esąs paviršutiniškas, formalus — jiems forma yra viskuo, o turinys niekuo. Tad, anot M. Akelaičio, lietuviškų religinių leidinių uždavinys yra suteikti jų tikėjimui gilesnį turinį¹⁷.

M. Akelaičio perdirbtoje ir Lietuvos valstiečiams pritaikytoje J. Chodzkos knygoje „Jonas Išmisločius kromininkas“ (1860) praleista vieta, kur rašoma, kad vyriausybė neturėtų leisti valstiečių vaikams siekti aukštesnio mokslo, be to, valstiečiai raginami savo lėšomis steigti pradines mokyklas. Tačiau ir toje knygoje valstiečių švietimas apriojamas elementariu mokymu, religinių moralinių principų diegimu. M. Akelaitis rašė: „Musu stone rejkia didesnej butie iszmintingu, maldingu, doru ir darbinuku, neg perdaug mokytu“¹⁸. M. Akelaitis tuo atžvilgiu nebuvo nuoseklus — jo raštuose yra ir pažangesnė liudies švietimo idėja. Antai žurnale „Tekā Wileńska“ išspausdintame laiške jis rašė apie lietuvių kalbos grožį, jos reikšmę mokslui, ragino steigti lietuviškas parapines mokyklas, rašyti ir spausdinti lietuviškas knygas liaudžiai¹⁹.

Nebuvo nuoseklus savo pažiūromis į liudies švietimą ir M. Valančius. Jis pats sekė švietimo plitimą Žemaitijoje, reikalavo, kad kunigai kasmet teiktų žinių apie jų parapijose mokančių skaičių vyrus ir moteris²⁰. M. Valančius lietuvių kalba parašė mokslo veikalų („Žemaičių vyskupystė“), rašė grožinės literatūros kūrinius, leido tautosaką. Antra vertus, M. Valančiaus korespondencijoje galima surasti priešingų jo

¹³ Ten pat, p. 126.

¹⁴ *Aleknavičius K. Elementorius*.— Vilniui, 1858, p. 32.

¹⁵ Odezwa do Redakcyi Teki Wileńskiej starego Ziemianina Litewskiego. — Tekā Wileńska, 1858, Nr. 3, p. 379. — Parašas: Chlop z p-tu Maryampolskiego.

¹⁶ M. Akelaičio laiškas J. Kraševskiui (1858 m. pabaiga). — Krokowsk Jogailaičių biblioteka (toliau trumpinama — KJB), sign. 6460 IV.

¹⁷ M. Akelaičio laiškas J. Kraševskiui (1859.II.17). — KJB, sign. 6460 IV.

¹⁸ Jonas Iszmisloczios kromininkas. — Wilniuja, 1860, p. 9.

¹⁹ Odezwa do Redakcyi Teki Wileńskiej. — Tekā Wileńska, 1958, Nr. 3, p. 380.

²⁰ Encyklopedyja powszechna. — Warszawa, 1867, t. 27, p. 778.

veiklai minčių. Antai 1856 m. vasario 29 d. laiške grafiui Tiškevičiui jis rašė, esą valstiečiai nori, kad jų vaikai mokėtų skaityti maldaknygę ir „kito apšvietimo jiems netrokšta“²¹. Tiesa, M. Valančius reikalavo, kad valstiečių vaikai būtų mokomi lietuviškai. Reikia pažymėti, kad, 1850 m. tapęs vyskupu, M. Valančius daugiausia rūpinosi religinės literatūros leidimu.

Pažangesnių pažiūrų į liaudies švietimą, lietuviškų knygų tematiką laikėsi liberaliau nusiteikę inteligentai švietėjai. Apie švietėjų veiklos pobūdį V. Leninas rašė: „Švietėjai nė vienos gyventojų klasės neišskyrė kaip ypatingo savo dėmesio objekto, kalbėjo ne tik apskritai apie liaudį, bet dargi apskritai apie naciją“²². Specifinės lietuvių švietėjų veikimo sąlygos, kur lietuviškai kalbėjo beveik vien tik valstiečiai, jų veiklai teikė demokratinį pobūdį. Švietėjai rūpinosi ne tik elementarių mokslo žinių sklaidimu, bet ir platesniu jų švietimu, nacionalinės savimonės ugdymu (S. Daukantas). Valstiečiuose jie matė vienintelę auditoriją, į kurią galima buvo apeliuoti ir kuria galima buvo pasirėmti, sprendžiant nacionalinės kultūros, kalbos klausimus, priešintis lietuvių nutautinimo procesui, vykusiam Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje. M. Akelaitis rašė J. Kraševskiui: ko vertas yra patriotizmas, jeigu nepaisysime liaudies — kaip statyboje pamatas, taip visuomenėje liaudis; bloga yra statyba, kur pamatai silpni²³. L. Jucevičius ragino tobulinti lietuvių kalbą, rašyti ta kalba knygas, „reikalingas mūsų kaimo vargdienėlių apšvietai“, ragino skiepyti jiems „mokslo reikalingumą“²⁴. Grožinės literatūros kūrinius lietuvių kalba rašė D. Poška. Prie produktiviausių

pasaulietinio turinio knygų autorių priklauso S. Stanevičius, rašęs grožinės literatūros kūrinius, parengęs spaudai kalbos mokslo ir tautosakos knygy. Pasaulietinio turinio knygų parašė ir išvertė Kaj. Nezabitauskis. Mokslines ir praktinio šviečiamojo turinio knygas rašė, vertė, spaudai rengė S. Daukantas. Pasaulietinio turinio knygas (kalendorius) leido, grožinę literatūrą vertė, lietuvių kalbos žodyną rengė L. Ivinskis. Mokslineo turinio botanikos knygų lietuvių kalba parašė J. Pabrėža. Dėl liaudžiai skirtos literatūros pobūdžio diskutavo Maskvos universiteto studentų lietuvių apie 1862 m. įkurta Lietuviška draugystė apšvietimo Lietuvos²⁵. Vieni siūlė leisti populiarius praktinio turinio leidinius, kiti — spausdinti lietuvių kalba mokslo veikalus, poeziją („mokslu raštus apskelbti lietuviškai, musu poetas o ipačiai Mickevičio išversti ir išspausdinti“). Draugijėlės nariai P. Lipštas (Lipštavičius), J. Savickis, L. Daraškevičius parašė populiarų rašinių gamtos mokslų, geografijos, žemės ūkio klausimais, beletristikos kūrinių. Nemažą įnašą į pasaulietinės literatūros kūrimą įnešė anksčiau minėti M. Valančius, M. Akelaitis, K. Aleknavičius ir kt. Blaivybės tema didaktinių knygėlių išleido J. Dovydaitis. Šio laikotarpio pabaigoje (1860—1861 m.) poemą „Anykščių šilelis“ paskelbė A. Baranauskas.

S. Stanevičiaus, Kaj. Nezabitausko, S. Daukanto, L. Ivinskio, K. Aleknavičiaus, J. Dovydaičio, M. Akelaičio, M. Valančiaus knygos sudarė to meto lietuvių literatūros branduolį, vertingiausią spaudos produkcijos dalį. Į šį sąrašą reikėtų įtraukti nuošaliau sostintį A. Strazdo dainų rinkinį „Gies-

²¹ Zidiny, 1939, Nr. 1, p. 51.

²² Leninas V. Raštai.— V., 1976, t. 2, p. 513.

²³ M. Akelaičio laiškas J. Kraševskiui (1859.II.17).— KJB, sign. 6460 II.

²⁴ Jucevičius L. Keli žodžiai apie lietuvių kalbą ir literatūrą.— Raštai. V., 1959, p. 71.

²⁵ Koncevičius J. Iš gyvenimo lietuvių studentų Maskvoje 60-tais metais.— Aušrinė, 1910, Nr. 2, p. 6.

mės svietiškos ir šventos“ (1814) ir Ry-
tų Prūsijoj L. Rėzos išleistus K. Done-
laičio „Metus“ (1818), bei išverstas Ezo-
po pasakėčias (1824) jo sudarytą tau-
tosakos rinkinį „Dainos“ (1825).

Leidžiant lietuviškas knygas, ypač pasaulietinio turinio, susidūrta su dide-
liais sunkumais. Lietuvių kultūriniam
darbe daugiausia reiškėsi neturtingi, iš
valstiečių kilę inteligentai, smulkūs ba-
jorai. Sunkios buvo mokslinio ir litera-
tūrinio darbo sąlygos. Būdingas tuo at-
žvilgiu S. Daukanto skundas: „Kaipo-
gi sunku yra neturczuiui ką noris gerą pa-
daryti savo vientaucziams, veltu jis
trumpins savo pailsį, veltu nesziosis
kningų riszinėlį laipiodamas isz vieno
cziuкуро į kitą vis vildamos bene gaus
pragumo pažvelgti, ką tenai raszo apie
Lietuvių tautą, kad tuom tarpu alkis ir
nuogis skatins į diena į naktį kitą
darbą sunkiai dirbti“²⁶. Nebuvo drau-
gijos ar kitos visuomeninės institucijos,
kuri remtų lietuviškų knygų leidimą,
nebuvo nei vienos specialiai lietuvių spau-
dai skirtos spaustuvės. Siekdamas pa-
gerinti lietuviškų knygų kokybę, jau
3-ajame XIX a. dešimtmetyje J. Pliote-
ris siūlė įsteigti spaustuvę Varniuose,
kad vietoje galima būtų prižiūrėti jų
leidimą²⁷. M. Valančius 1852 m. rašy-
tame laiške siūlė A. Zavadskuii Varniuose
įsteigti spaustuvę, „jeigu tik ci-
vilinė valdžia leistų“²⁸. Po kelerių me-
tų įsteigti lietuvių spaustuvę Rietave
arba Varniuose siūlė M. Akelaitis²⁹.
M. Valančius, nenorėdamas daryti kon-
kurencijos Vilniaus J. Zavadskio fir-
mai, tos iniciatyvos neparėmė.

XIX a. viduryje buvo sumanymų or-
ganizuoti platesnį liaudžiai skirtų lie-

tuviškų knygų leidimą. M. Akelaitis
bandė sudaryti bendrovę lietuviškosms
knygoms leisti, buvo sudaręs „liaudies
bibliotekos“ serijos teminį planą. Iš
Latvijos rašytame 1859 m. laiške J. Kra-
ševskiui³⁰ M. Akelaitis aptarė siūlomos
pradėti leisti serijos pobūdį, knygų te-
matiką. Jis buvo numatęs išleisti tokius
tematinius ciklus: 1) religija, moralė,
teisė, 2) gamta, pramonė, 3) istorija ir
geografija, 4) liaudies literatūra (pa-
gal tautosakos siužetus parašyti groži-
nės literatūros kūriniai). 1859 m., re-
miamas J. Kraševskio, M. Akelaitis su-
rinko iš kelių Lietuvos ir Volynės dva-
rininkų (I. Oginskio, F. Karpio, V. Rad-
vilos, A. Volinskio) lėšų, kurias panau-
dojo 1860 m. leisdamas savo knygetes
lietuvių kalba. Tačiau M. Akelaitis grei-
tai pritrūko lėšų ir leidybinės veiklos
tęsti negalėjo.

Lietuvių spaudos, ypač pasaulietinio
turinio knygų, leidimui buvo abejingi
Vilniaus spaustuvininkai. Antai nuo
1804 m. J. Zavadskio, o nuo 1828 m.
T. Gliuksbergo vadovaujama Vilniaus
universiteto spaustuvė per 28 veiklos
metus išleido vos vieną religinio turinio
leidinį „Lietuviškas evangelias“ (1806).

XIX a. viduryje Vilniaus spaustuvi-
ninkai noriau spausdino didesnį pelną
duodančią religinę negu pasaulietinę
literatūrą. Kiek daugiau buvo leidžia-
ma elementorių bei kalendorių. Abejin-
gai į pasaulietinio turinio knygų leidi-
mą žiūrėjo produktyviausia XIX a. vi-
durio lietuviškos spaudos leidėja J. Za-
vadskio spaustuvė. Štai keletas pavyz-
džių. Laiške A. Zavadskuii (1856.VIII.6
(18) M. Marcinskis siūlė išleisti dvi jo
parašytas lietuviškas knygeles „Aritme-

²⁶ *Daukantas* S. Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje. — Bitėnai, 1893, p. 3.

²⁷ *Plioteris* J. Materialy do historyi literatury jazyką litewskiego. — LTSR valst. resp. b-ka, F. 112—1, p. 64.

²⁸ *Tyla* A. Motiejaus Valančiaus laišakai Adomui Zavadskuii. — Literatūra, 1969, t. 11(1), p. 95.

²⁹ M. Akelaičio laiškas J. Kraševskiui (1859.VI.18(30)). — KJB, sign. 6460 IV.

³⁰ M. Akelaičio laiškas J. Kraševskiui (1859.II.17). — KJB, sign. 6460 IV.

tikos pradmenys“ ir „Žinios apie papročius“³¹. Iš D. Budriko laiško (1856.II.29) A. Zavadskui³² sužinome, kad spaustuvininkui jis buvo nusiuntęs keurias lietuviškas knygutes. Rankraščius A. Zavadskis nusiuntė susipažinti Varnių kunigų seminarijos profesoriui J. Račkauskui. Jis spaustuvininkui pranešė, kad D. Budriko raštus labiau derėtų skirti prie moralinių didaktinių negu religinių knygų ir jas išleidusi spaustu- vė mažai turėsianti pelno. D. Budrikas rašė, kad lietuviams ir žemaičiams esančios reikalingos ne vien tikiybines knygos, kurių jie turi apščiai, bet ir kitokios, kurios galėtų „moraliai jų protą apšviesti“. Atlyginimui autorius norėtų gauti kiekvieno leidinio 200 egz. Įkalbėti A. Zavadskį išleisti siūlomas knygeles nepavyko, nors rašė sutinkąs, kad būtų spausdinamos tik kai kurios kny- gutės.

Dažniausiai knygas leisdavo patys autoriai, vertėjai savo arba vieno kito lietuvių spaudos rėmėjo lėšomis. Antai J. Rupeika išleido savo išverstą J. Chodzko knygą „Jonas iš Svisločės“ (1823), Kipr. Nezabitauskis — K. Kliu- ko knygelę „Surinkimas dasekimu... apie bites“ (1823). S. Stanevičiaus knygų leidimą materialiai rėmė te- meto lietuvių kultūrinio gyvenimo dalyvis J. Plioteris. Po jo mirties S. Stanevi- čius nieko nebeišleido. L. Montvido lė- šomis ir jo vardu pasirodė M. Valan- čiaus spaudai parengtas naujas K. Sir- vydo „Punktų sakymų“ leidimas (1845). Elementoriaus „Mokslas lietuviško skai- ymo“ (1852) išleidimui lėšų suteikė I. Didinskis. „Pamokslus išminties ir eisybės“ ir kitus savo raštus išleido

A. Tatarė, elementorius — K. Alekna- vičius. 1851 m. spalio 13 d. A. Zavad- skiui iš Iliukštos rašė P. Gomolevskis³³, teiraudamasis, kiek kainuosiąs jo didak- tinės apysakos „Aplankimas seniuko“ išspausdinimas. Spaustuvininko paskai- čiavimu, 127 puslapių knygutės išlei- mas kainuosiąs 141 rb. 45 kap. Tokia kaina autoriui, matyti, pasirodė per di- delė, nes 1853 m. ją savo lėšomis išlei- do Daugpilyje M. B. Noimano spaustu- vėje.

S. Daukantas „Pasakas Fedro“ į lie- tuvių kalbą išvertė gyvendamas Vilniu- je 1824 m.³⁴, tačiau jos pasirodė tik 1846 m. Peterburge K. Konopackio lė- šomis. Jo pinigais išėjo dar du S. Dau- kanto vertimai: K. Nepoto „Gyvatas di- džiujų karvedžių“ (1846) ir J. Cigros „Pamokslas apie sodnus“ (1849). Iš vo- kiečių kalbos verstas „Rubinaičio Pelū- zės gyvenimas“ liko nespausdintas, nors jau 1846 m. K. Konopackis buvo gavęs leidimą³⁵. Manoma, kad S. Daukanto elementoriaus „Abėcėlė“ (1842) išlei- mą finansavo I. Oginskis, o tautosakos rinkinio „Dainės žemaičių“ (1846) — T. Gadonienė (knyga jai dedikuota)³⁶. Kitas knygas S. Daukantas greičiausiai išleido savo lėšomis. M. Akelaitis rašė, kad S. Daukantas, kol turėjo lėšų, lei- do įvairaus turinio knygeles liaudžiai, o nuskurdęs ir rašyti liovėsi. Jo rank- raštis — apysaka, parašyta pagal Ro- binzono Kruzo pavyzdį (apie žemės ūkį, miškus) jau dveji metai guli pas Vil- niaus spaustuvininką Dvorčių, nes nėra 325 rublių jai išspausdinti³⁷. Iš tikrųjų daug stambių S. Daukanto istorijos dar- bų („Darbai senųjų lietuvių ir žemai- čių“, „Istorija žemaitiška“, „Pasakoji-

³¹ Lietuvos TSR bibliografija: Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547—1861. — V., 1969, p. 517.

³² MACB, F 7-567.

³³ MACB, F-623, l. 1—2.

³⁴ *Biržiška* V. Aleksandrynas.— Cikaga, 1965, t. 3, p. 13.

³⁵ Ten pat, p. 15.

³⁶ Ten pat, p. 14.

³⁷ M. Akelaičio laiškas J. Kraševskui (1859.II.17) — KJB, sign. 6460 IV.

mas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“), praktinio turinio knygielių („Pamokslas kaip grias kirsti), beletristikos kūrinių („Palangos Petris“; buvo gautas cenzūros leidimas), tautosakos rinkinių („Pasakos masių“) liko neišspausdinta.

Leisdamas pirmąjį, 1846 metams skirtą kalendorių L. Ivinskis pinigų skolinosi iš I. Oginskio. Kalendorių leidimas jų sudarytoji neretai atnešdavo nuostolių, tad naujam leidiniui vėl tekdavo prašyti paskolos. Skolinimo sąlygos buvo nelengvos. Antai 1850 m. spalio 16 d. laiške A. Zavadskui jis rašė: „Siemet paskolos gavimas dvare kiek sunkesnis, nes duoda tik dvyliktuoj komerciniu procentu“³⁸. Matydamas, kad iš lietuviškų kalendorių spausdinimo galima turėti pelno, A. Zavadskis nuo 1851 m. parėmė jų leidimą³⁹. Vietoj honoraro redaktoriui duodavo dalį kalendoriaus tiražo. Išsivadavęs iš leidimo ir platinimo rūpesčių, L. Ivinskis galėjo daugiau atsidėti jų parengimui — kalendoriai tapo įvairesni ir turiningesni.

Daug kebliau buvo su L. Ivinskio knygų spausdinimu. Sviesos neišvydo jo 1848 m. A. Zavadskui nusiųstas „Pasakų“ rinkinys. Savininkas rankraščių atsiėmė ir dalimis spausdino savo kalendoriuose⁴⁰. A. Zavadskis išleido tik vieną L. Ivinskio vertimą — Ch. Šmito apysaką „Genovaitė“ (1858). Rankraštyje liko antroji Ch. Šmito apysakos dalis „Boleslavas“, E. Jungo „Sudna diena“ (buvo nusiųstas A. Zavadskui; knyga dedikuota I. Oginskiui, matyti, tikintis finansinės paramos) ir „Naktis pirmoji“, D. Defo „Robinzonas Kruzas“ (1852 m. parengtas spaudai, bet dėl lė-

šų stokos nepasirodė), Dž. Miltono „Rojus pragaišintas“ (1863 m. parengtas spaudai ir gautas cenzūros leidimas), geografijos knyga „Pasaulio aprašas“ ir kt. (Kai kurie L. Ivinskio vertimai XIX a. pab. buvo išspausdinti JAV). L. Ivinskio laiškai A. Zavadskui⁴¹ rodo jo pastangas išleisti laikraštį „Aitvaras“, bet pritarimo ir paramos iš spaustuvininko nesulaukė.

Knygų leidėjo, mecenato, problema buvo visą laiką labai aštri. M. Valančius 1848 m. išleistoje „Zemaičių vyskupystėje“, apibūdinęs J. Pabrėžos rankraščius, rašė: „Pratęsk, dieve, jam amžių ir suteik turtingą poną, kurs, parašytas par jį kningas išspausdines, žmonėms apskelbtų“⁴². Tokių savo mecenato laukiančių autorių buvo nemaža, ir jų sąrašą galima būtų tęsti. Tai A. Savicko grožinės literatūros knyga „Baikos arba pasakos“ (1835), V. Ažukalnio-Zagurskio eilėraščių rinkinys „Raštai lietuviški“ (cenzūros peržiūrėtas apie 1863 m.), A. Tatarės 1849 m. spaudai parengta knyga „Pamokslai gražių žmonių“, A. Kašarausko parengtas vadovėlis „Botanika“, D. Jankūno (Lietuvninko) 1861 m. išversta „Visuotinės geografijos mokslinga knyga“, M. Akelaičio parengtas ir papildytas K. Nezabitauskie elementoriaus „Naujas mokslas“ pakartotinas leidimas (1860 m.) ir kt. Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, J. Dovydaitis, prašė visuomenės paramos. Išleidęs didaktinės knygos „Šiaulėniškis senelis“ tris dalis (1863 m. pasirodė 1-osios dalies 2-asis leidimas), 4-ajai — „Gyvenimas Stepo Raudnosio“ — pritrūko lėšų. Dėl to jis kreipėsi į visuomenę, prašydamas iš anksto sumokėti už knygą: „Kartu pri-

³⁸ MACB, F7-647, l. 1—2.

³⁹ *Biržiška* V. Aleksandrynas. — Cikaga, 1965, t. 3, p. 185.

⁴⁰ Ten pat, p. 185.

⁴¹ L. Ivinskio laiškai A. Zavadskui. — MACB, F7-647.

⁴² *Valančius* M. Raštai. — V., 1972, t. 2, p. 275.

sipažįstu, kad sawa kasztu drukawodams nusaus: delto kas nories pirkti kietwirta dali, tegul isz aukszta pini-gus užmoka“⁴³.

Ypač sunku buvo prasiskinti kelią į spaudą stambesnių mokslinių knygų autoriams. M. Valančius buvo nusiuntęs A. Zavadskuii J. Ciuldos lietuvių kalbos gramatiką ir prašė ją išspausdinti, bet knyga nepasirodė⁴⁴. Liko neišspausdinti D. Poškos, D. Sutkevičiaus žodynai, J. Pabrėžos botanikos darbai ir kt. M. Akelaitis rašė⁴⁵, kad reikėtų parengti darbą apie lietuvių kalbos ypatybes, lyginant ją su svarbiausiomis indoeuropiečių kalbomis. To sumanymo esą reikia atsisakyti, nes tokiam darbui, parašytam lietuvių arba lenkų kalba, neatsiras leidėjo⁴⁶.

Prieš lietuvių spaudos tematikos plėtimą, pasaulietinio turinio knygų skaičiaus didinimą, o ypač mokslinės literatūros lietuvių kalba leidimą, pasisakydavo lietuvių kultūros bei nacionalinių aspiracijų atžvilgiu priešiškausi nusi-teikę lenkų kultūros veikėjai ir spauda. Kražių kolegijos mokytojas A. Dombrovskis, iš Vilniaus mokyklų direktoriaus K. Krasovskio 1830 m. gavęs įvertinti J. Stanevičiaus žemaičių tarme parašytą aritmetikos vadovėlį, iš principo pasisakė prieš jo spausdinimą. Jo nuomone, lietuvių kalbos įvedimas į mokyklinius vadovėlius esąs „priešingas valstiečių, gerovei ir norui“, lietuviams

reikalingi tiktai lenkiški vadovėliai⁴⁷. Išleides „Žemaičių vyskupystę“, M. Valančius rašė S. Daukantui (1848.IV.23), kad „nevienas ant manęs rūgojges, kad nelenkiškai išdaviau“⁴⁸. XIX a. vidurio lenkų istorikas J. Bartoševičius apgailstavu, kad M. Valančius „Žemaičių vyskupystę“ parašė lietuvių kalba. Jo nuomone, lietuvių kalba parašytas veikalas netekęs didesnės pusės savo vertės. J. Bartoševičius rašė: „Suprantame, kad liaudžiai reikia religinės literatūros, bet nesuprantame, kam jai reikia kitokios“⁴⁹. K. Aleknavičiaus knygos „Pasakos pritikimai veselios ir giesmės“ (1861) recenzentas autoriui priekaištavo, kodėl jis tą knygą išleides lietuvių kalba ir patarė etnografijos ir istorijos medžiagą (liaudies padavimus) išversti į lenkų kalbą ir ją išleisti⁵⁰. Korespondencijos iš Telšių autorius⁵¹ piktinosi, kad populiarius liaudžiai skirtas L. Ivinskio kalendorius spausdina daug poezijos. Jo nuomone, kalendoriaus uždavinys — platinti praktines žinias. Nuomonių kovą dėl lietuviškų knygų tematikos rodo ir J. Pabrėžos pastabos jo knygoje „Botanika arba taislius auguminis“ (užbaigta rašyti 1843 m.). Knygos autorius rašė, kad buvo žmonių, kurie tyčiojosi iš jo darbo, esą kam rašyti lietuviškas knygas, kai jų yra pakankamai lenkų kalba⁵². Tačiau, rašė J. Pabrėža, tokių bu-

⁴³ Sžiauleniszkis senelis. — V., 1864, d. 3, p. 63.

⁴⁴ *Biržiška V. Aleksandrynas*. — Cikaga, 1965, t. 3, p. 38.

⁴⁵ M. Akelaitis laiškas J. Kraševskuii (1858 m. pabaiga). — KJB, sign. 6460 IV.

⁴⁶ Ne geresnė knygų leidimo būklė buvo ir Rytų Prūsijoje. Antai K. Domelaičio „Me-tus“ savo lešomis 1818 m. išleido poemos vertėjas į vokiečių kalbą ir redaktorius L. Rė-za. Ten buvo sunkumų net leidžiant religinio turinio knygas. Stai 1844 m. išleistas Ch. Skriverijaus knygos „Dūšios skarbnycia“ vertėjas F. Kuršaitis rašė, kad leidėjas Hartungas sutinkąs išleisti sekančią jos dalį tik įsitikinęs, jog išleistoji yra mėgstama ir per-kama. (*Skriwerijus K. Nabasztininko auksztojo*. — Karaliaučius, 1844, p. 2 (virš.).

⁴⁷ *Biržiška V. Aleksandrynas*. — Cikaga, 1963, t. 2, p. 451.

⁴⁸ *Valančius M. Raštai*. — V., 1972, t. 1, p. 506.

⁴⁹ Encyklopedyja powszechna. — Warszawa, 1867, t. 27, p. 778.

⁵⁰ Kurjer Wileński, 1862, 20 lutego, Nr. 23.

⁵¹ Kurjer Wileński, 1861, 13 stycznia, Nr. 4.

⁵² *Pabrėža J. Botanika arba taislius auguminis*. — Shenandoah, Pa., 1900, p. 10.

vo mažuma, daugumas jo sumanymą skatino, o kai kurie teikė pagalbą.

Sunkios materialinės kultūrinio darbo sąlygos, Lietuvoje vykusio lenkų nacionalinio judėjimo priešiškus lietuvių kultūrinei veiklai, carinės valdžios vykdoma prievartinė rusifikavimo politika sunkino lietuviškų knygų, ypač pa-

saulietinės literatūros, leidimą. Tos aplinkybės nulėmė, kad tuo laikotarpiu buvo išleista maža mokslinės ir grožinės literatūros, mokymo ir mokslo populiarinimo knygų. Daug vertingų įvairaus turinio darbų apskritai liko rankraščiuose.

KNYGŲ TEMATIKOS LENTELE

Knygų tematinė-chronologinė lentelė buvo parengta pasirėmus veikalui „Lietuvos TSR bibliografija“ (t. 1, 1969) ir de visu peržiūrėjus svarbesnius 1795-1864 metų leidinius. Suskirstyti to laikotarpio knygas ir kitus vienkartinus leidinius pagal tematiką yra sudėtingas uždavinys. Yra leidinių mįšrios, neapibrėžtos tematikos, pavyzdžiui, elementariai, kalendoriai. Tokių leidinių reikia klasifikuoti atsižvelgiant į jų funkcijas, visuomeninę paskirtį bei panaudojimo sferą. Antra vertus, turime daug specialios paskirties Rytų Prūsijos lietuviams skirtų informacinio instruktivinio pobūdžio leidinių (skelbimų, pranešimų ir kt.), Lietuvoje išleistų įvairaus turinio atsisaukimų, kurių tematika gana speciali, apibrėžta. Jie buvo suklasifikuoti atsižvelgiant ne į funkcinę paskirtį, bet į tematiką.

Pateikiama knygų tematikos lentelė nėra preciziška ir dėl kitų priežasčių. Nemaža aptariamo laikotarpio leidinių yra visai dingę, ir

apie juos žinome tik iš įvairių šaltinių. Ne visuomet spaudinių antraštė tiksliai atskleidžia jų turinį, dėl to, klasifikuojant pagal antraštę, neišvengiama netikslumų. Lentelėje knygos suskirstytos pagal jų išleidimo metus. Čia taip pat neįmanoma pasiekti didelio preciziškumo, nes yra nemaža leidinių, kurių išleidimo metai nežinomi — yra tik apytikrės, spėjamos datos. Nežinomų datų leidiniai priskirti vienai ar kiti datai, nesilaikant vieno kriterijaus. Pasiremta logika, nuojauta, antai imama vidurinė data, kitur paskutiniai galimi leidimo metai ir pan. Tad skirstant leidinius metais, neišvengta tam tikros paklaidos.

Lentelėje knygos suskirstytos į 15 skyrių. Klasifikacijos pagrindu paimta Knygų rūmų retrospektyviniuose bibliografiniuose leidiniuose, pavyzdžiui, rodyklėje „Lietuvos TSR spauda: Valstybinė suvestinė bibliografija, 1940—1955“ (T. 1, kn. I. V., 1962), naudojama literatūros klasifikacijos schema.

Metai	Istorija	Finansai	Darbas. Socialinis aprėpinimas	Valstybė ir tetaik. Valstiečių reforma	Karyba	Zemės ūkis. Namų pramonė	Prekyba. Visuomeninė mityba	Ugniasenyba	Sveikatos apauga. Kovą su alkoholizmu.	Sveikatos Elementoriai	Kaibos mokslas	Grožinė literatūra. Folkloras	Religija	Spauda. Bibliografija	Kalendoriai	Neatitiks	Iš viso
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1795			1							1			1				3
1796			1	2	1					1			6				11
1797			1	1	1	2							4				9
1798			1	1						1			3				6
1799			3	2						1			5				11
1800			1	1	1				1		2		3				9
1801			1			1		1									3
1802			1					1		1			4				7
1803			1										4				5
1804			1			1		1					6				9

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1805			1						2	1			5				9
1806			1	1		2				1			8				13
1807			1	1		1							3				6
1808			1	3		1					1		4				10
1809		1	1				1			1							4
1810				1									3				4
1811			1										2				3
1812		1				1							5				7
1813						2						1	1				4
1814	1			2								1	1				5
1815				1									2				3
1816										1			7				8
1817													7				7
1818	1									1		1	13		1		16
1819										1			8				9
1820	1			1		1				1			14				18
1821								1		1			3				5
1822										1			1				2
1823						1	1			2		1	10				15
1824										3		1	13				17
1825							1			1		1	8				11
1826										1			12				13
1827													1				1
1828					1					4			9				14
1829										1	1	2	2				6
1830										2			8				10
1831					4	1			2	1		1	3				12
1832										1	1		11				14
1833				1						1	1	1	1				4
1834										1			7				8
1835												1	9				10
1836	1									1		2	1				4
1837												1	1	4			6
1838										1		1	6				8
1839										4			4				8
1840													11				11
1841										1			21				22
1842										1		1	15				17
1843										1	1	1	12				15
1844				1					2	1			7				11
1845	1					1						1	22				25
1846	2									1	1		2	7			14
1847				1		2				1			6			1	12
1848	2			4		1				2	2		7			2	20

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1849				2		4				1	1		5		3		16
1850												2	16		2	1	21
1851				2							1	1	8		3		17
1852									1	4			8		3		10
1853										4		3	19		2		28
1854				1		1				1			14		2		19
1855				1					1	2	1	21			3		29
1856										3	1		16		4		24
1857										2	1	1	28		5		37
1958			1					1	1	4		4	36	1	3		51
1859									2	5		4	24		1	2	38
1860				1					2	8	1	3	29		2		46
1861				3		2			2	4	2	5	35		4		57
1862	1			1		2			3	8		2	26		3		46
1863				6	1	1				2		5	23		2		40
1864	1			4	4			1		6		1	24		1		42
Iš																	
viso:	11	2	18	45	18	24	3	6	23	102	14	52	672	2	48	3	1043

Statistikos lentelė rodo, kad iš 1043 nuo 1795 iki 1864 m. išspausdintų leidinių pasaulietinio turinio buvo 371, t. y. 35,5 proc. visos spaudos produkcijos. Religinės literatūros išleista 67 $\frac{1}{2}$ vienetai, t. y. 64,5 proc. visų knygų. Nėaškaus turinio yra apie 1840—1850 m. Klaipečioje pasirodęs leidinys „Dyvinas išgelbėjimas nuo smerties“ ir du 1855—1860 m. laikotarpiu išspausdinti leidiniai „Linksmas pranešimas“ ir „Prisivertimas“.

Pasaulietinio turinio leidinių skaičius nėra mažas — daugiau kaip trečdalis visų spaudinių. Iš tikrųjų jų lyginamas svoris (spaudos lankų skaičius) to meto spaudos produkcijoje yra gerokai mažesnis. Daug pasaulietinio turinio leidinių yra smulkūs vieno dviejų lapų spaudiniai — atsišaukimai, skelbimai ir kt. Tad lentelė pateikia knygų tematikos statistinį vaizdą, tačiau neduoda tikslių duomenų apie įvairaus turinio knygų realų santykį, jų lyginamąjį svorį.

Didžiausią pasaulietinio turi io leidinių procentą (27,5) sudaro elementoriai ir kitos mokymui skirtos knygos. Prie šios grupės leidinių pridėta Tilžėje K. Glogau 1855—1864 m. keletą kartų išleista mokykloms skirta knyga „64 giesmės šuilems“. Po to eina Rytų Prūsijoje ir Lietuvoje leisti kalendoriai (jie sudaro 12,5 proc. pasaulietinio turinio leidinių). Grožinė literatūra ir tautosaka sudaro 14 proc. pasaulie-

tinio turinio knygų. Į tą skyrių įtraukta S. Stanevičiaus parengta gaidų knyga „Pažimes žemaitiškas gaidas“ (1829), taip pat religinio žanro politinių tendencijų A. Mickevičiaus knygutė „Litania pakielavinga“ (apie 1836 m.) ir prancūzo H. Lamanė filosofinio religinio turinio beletristinių kūrinių rinkinėlis „Vendraunikas“ (apie 1836 m.). Prie grožinės literatūros priskirta blaivybė propaguojanti knygelė „Nusidavimas apie lošąjį Pričku“ (1855).

Skyriuje „Valstybė ir teisė“ suregistruoti valstiečių reformai skirti leidiniai, o skyriuje „Darbas. Socialinis aprūpinimas“ — 1795—1809 m. spausdintos Teplavos elgetyno finansinės apyskaitos. Skyriuje „Karyba“ atspindinti 1812 m. karas, 1931 ir 1863 m. sukilimą liečiantys atsišaukimai. Prie kalbos mokslo leidinių priskirtos 1823 m. išleistos dvi M. Daukšos „Postilės“ ištraukų knygutės, prie istorijos — M. Valančiaus knyga „Prade ir išsiplėtimas Kataliku tikeima“ (1862, 1864). Į skyrių „Žemės ūkis“ įtraukti veterinarijos, miškininkystės, žvejybos („Naujas žvejos davadas ant Kuršiškų marų“, 1845) klausimus liečiantys leidiniai. Buvo išleista blaivinimo akcijai skirtų religinio turinio leidinių. Jie įtraukti į skyrių „Sveikatos apsauga“.

Prie religinės literatūros priskirta populiarūs skaitymo knyga — M. Olševskio „Broma atverta ing viechnasti“ (1795—1851 m. išėjo 9 jos

leidimai). Knygoje — katalikų tikėjimo aiškini-
nimai su didaktiniais vaizdeliais. Į šį skyrių
įtraukti beletristinė forma parašyti M. Valan-
čiaus „Živataj švėtuju“ (1858, 1861). Prie reli-
ginio turinio leidinių priskirta „Rodikle prijė-
mima ing brostva blajvistes“ (1861), „Apgini-
mas nuog užrožiama“ (1857) — apie mistišką
kai kurių raidžių panaudojimą apsigynimui nuo
maro, du religinio turinio politinių tendencijų
atsiškai „Broliai Zemajčiai“ (1862).

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Mokslinės informacijos katedra

Duomenys apie 1795—1864 m. spaudos te-
matiką tik iš dalies atskleidžia jos visuomeni-
nes funkcijas bei kultūrinę reikšmę, jos vaid-
menį kuriant bendrą nacionalinę literatūrinę
kalbą. Be to, negalima duoti autentiško to lai-
kotarpio lietuvių raštijos, literatūros pasiekimų
ir intelektualinio gyvenimo vaizdo, neįtraukus
į apžvalgą rankraščiuose likusių darbų. Tačiau
tai jau specialaus tyrinėjimo sritis.

Įteikta 1980 m. gegužės 30 d.

ОЧЕРКИ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ КНИГИ: 1795—1864 гг.

ВОПРОСЫ ТЕМАТИКИ

ВЛАДАС ЖУКАС

Резюме

В статье рассматриваются книги, изда-
ные в период после раздела литовско-поль-
ского государства Речи Посполитой (1795 г.)
до заперения литовской печати латинским
шрифтом (1864 г.). Литовские книги в это
время издавались в России (на территории
Литвы, Латвии, в Петербурге) и в Пруссии
(в основном на территории Восточной Прус-
сии). Тематика книг этого времени мало ис-
следована: отсутствует систематический би-
блиографический указатель печати, недоста-
точно этот вопрос освещен в книговедческих
исследованиях. Тематика книг свидетельствует
об уровне культурного развития, характе-
ре общественных интересов народа, раскры-
вает социальные функции книги. По вопросу
тематики книг для народа, их характере про-
исходила полемика. Представители консерва-
тивного направления предлагали ограничить-
ся книгами религиозного содержания и изда-
ниями для элементарного обучения. Просве-
тели же стремились к расширению темати-
ки книг для крестьянства, издавали художест-
венную, научно-популярную и научную книгу.
Быстрому развитию этой литературы препят-

ствовало отсутствие прочной материальной
базы, а также цензура.

На основании труда «Библиография Литов-
ской ССР» (т. 1, 1969) и непосредственного
просмотра наиболее важных изданий того
времени была составлена тематико-хронологи-
ческая таблица литовских книг, в которой
книги распределены на 15 разделов. Таблица
показывает, что в исследуемый период было
издано 1043 книги, 672 из них (около 64,5%)
религиозного и 371 (около 35,5%) светского
содержания: букварей — 102, художественной
литературы, фольклора — 52, календарей — 48,
книг по сельскому хозяйству — 24, здравоо-
хранению, борьбе с алкоголизмом — 23, языко-
знанию — 11. Многие печатные издания свет-
ского содержания, особенно напечатанные в
Восточной Пруссии, были небольшого объема
(брошюры, листовки), и по количеству печат-
ных листов значительно уступали изданиям
религиозного характера. Таким образом, по
таблице можно составить представление о
тематике и количестве книг, но она не дает
точного представления о соотношении и удель-
ном весе книг различного содержания.

ON HISTORY OF LITHUANIAN BOOK: 1795—1864
QUESTIONS OF SUBJECTS

VLADAS ZUKAS

Summary

In the article are given distinguishing features of Lithuanian book since the division of Lithuanian-Polish state (in 1795 year) till prohibition of Lithuanian book, printed in Latin letters (1864). In that period Lithuanian books were published in Russia (Lithuania, Latvia, Petersburg) and in Prussia (for the most part in Eastern Prussia). The subjects of them are investigated not sufficiently: there are not sistematical bibliography and comprehensive investigations in the field of book-science. The subjects of the book show the cultural level of nation, the character of social interests and social functions of the book. In Lithuania of that period the polemics had been taking place concerning subjects of the books, which were addressed to the people. The group of conservative intelligents proposed to limit subjects of those books and issue only religious ones and books of elementary content. The educationalists made attempts to widen subjects of books: they edited belleslettres, scientific and science-popular literature. The edition of secu-

lar literature was hampered by a weak material basis and censorship.

On the ground of the fundamental work "The bibliography of Lit. SSR" (v. I, 1969) and having looked through the Lithuanian books, issued in the investigated period, a statistical chronological-thematic table was made. In the table all books were classified according to 15 items. The statistics shows, that in the investigated period 1043 books were issued. 672 (64,5%) of them were of religious content and only 371 (35,5%) were secular. The most important types of secular literature were those: ABC-books—102; belles-lettres and folk-lore—52; calendars—48; agriculture—24; care of public health and antialcoholic fight—23; linguistics—11. The most of secular literature, especially that, which had been edited in Eastern Prussia, were only small booklets and leaflets. The given table shows full statistical development of Lithuanian book by the thematic principle, however it does not give exact data about real intercourse with books of various content and according to their importance.